

מוסררה כמשל

חיים הנגבי

עיתונאי

הבולשת מחוץ למטה הפנתרים ברחוב הע"ח, מוסררה, 1970. צילום: מאיר ויגודר

"מקומך אל תנח", כתב הפייטן ר' דוד בוזגלו,
 "שב לך בין השפלים".

ערב של חורף בירושלים. שוטר באזרחית ניגש אל שולחני בקפה טעמון, הציג בפני פקודת מעצר וביקש להובילני, חשוד בפלילים, לחקירה במטה המשטרה שבמגרש הרוסים. בדרך, דיבור מתון ונימוסים טובים, גילה לי את עילת המעצר. על פי מידע חסוי, סיפר איש החרש, אתה חשוד בכך שזה זמן-מה, שבועות וחודשים, אתה עוסק בחרחור מדנים ובהסתה להפרת החוק ובהטפה לפריעת הסדר ובאיום על שלום הציבור. התגדלתי בעיני עצמי. ביטויי השוטר שלו, שנאתלשו מספר החוקים, היו ערבים לאוזני. זה שנים אחדות התגדרתי כמהפכן, ועם קומץ חברי מ"מצפן" הייתי נשבע בנקיטת ספר להפוך את החברה, לעורר סוציאליזם, לבנות עולם חדש. ועכשיו, בפעם הראשונה בחיים, אני זוכה להכרה ממסדית, כמי שעוסק בפועל ממש ב"חרחור" וב"הסתה" וב"הטפה" וב"איום".

כאשר נדחפתי אל תוך המסדרון, בשעת חצות, הוטחה דלת הכרזל שמאחורי ברעש גדול. קפאתי לרגע על עומדי, ממצמץ בעיניים ומחפש כיוון. נורות חשמל מאנבקות, שהיו מקובעות סמוך לתקרה ומוגנות בשבכות ברזל, על כל צרה שלא תבוא, הפיצו אור עמום בחלל המבואה הצרה. תאים מימין ותאים משמאל והרבה פרצופים מוחשכים ניבטים מבעד לסורגים ואומדים בעיניהם את כל מי שנקלע למסדרון, מבקשים לחזות בחטף במידותיו ולנחש באחת את תכונותיו.

הייתי הולך כך, והולך והולך והולך מבלי דעת, בדרך שנתארכה עד בלי די, עד שיד עלומה אחזה לפתע בכתפי והורתה לי לעצור. צל צלי, שלא התפניתי לחוש בו קודם לכן, היה סוהר. והוא, זעפן מתוך הרגליו, או אולי מטבעו, נבר במגעולו של אחד התאים. אחר כך פתח אותו ודחף אותי פנימה, ונעל אותו והסתלק. 48 שעות בחדר המעצר של משטרת בית שמש, כמו טקס קבלה, הפכוני לחבר של כבוד בפנתרים השחורים; וכשיצאתי משם, היו העצירים שנתרו מאחור מברכים אותי. כולנו פנתרים, אמרו, כמו מבטיחים, כולנו שחורים, ורק אלוהים יודע כמה.

“לעני נכשל תפרה”, נאמר באחד הפיוטים של יהודי מרוקו, “זכרהו כמו מטר”.

רפי אוחיון וראובן אברג'יל וחיים תורג'מן ומוריס קביליו ומשה אמויאל ואלי אביכזר ודוד לוי וסעדיה מרציאנו וצ'רלי ביטון וכוכבי שמש — כולם פנתרים בדימוס — היו בראשית שנות השבעים ילדי מוסררה. החיים בישראל גלגלו אותם כך, שמצאו איש את רעהו במתחם מוגדר היטב, על קו התפר שבין ישראל לירדן — עם גדרות תיל ושדות מוקשים ועמדות בטון ותלי חורבות והררי אשפה — בגבול שבין שתי ירושלים, במקום מועד לפורענות.

עד ששת הימים איש בישראל לא זיכה את מוסררה במבט של אהבה. אפילו לא בתשומת לב. הרבה ישראלים, גם כאלה שהיו בזמן מן הזמנים דרי ירושלים, לא ידעו דבר וחצי דבר על שכונת העזובה הזו, הזרוקה בשולי העיר, מקום שאפשר אולי לרדת אליו אבל אי-אפשר לעלות מתוכו. מוסררה היתה, כמו שאומרים, רחוקה מן העין ורחוקה מן הלב. ומי שנקלע איכשהו, אולי בהיסח הדעת, אל מושבת העונשין הזו, היה ממהר להסתלק ממנה.

לא היה בה דבר, בשכונה הקשה הזו, שדמה בדרך כלשהי למקומות שמהם נאספו דייריה, כמו רבאט, כמו קזבלנקה, כמו מארקש,

כמו מקנס, כמו פאז. דיירי השכונה, שידעו פעם חיים אחרים, טובים יותר ומכובדים יותר, מיאנו להינחם ב"קיבוץ גלויות" וב"כור היתוך". הם היו בוכיים, חפרו בזיכרונם רק אושר ועושר והעבירו את הזיכרון, אולי מבלי משים, לילדיהם.

כך מצאתי, במוסררה של ראשית שנות השבעים, פנתרים מרוקאים מבטן ומלידה שעשו "עלייה" בינקותם, עוד לפני בוא הזיכרון. והנה, למרות שלא היה להם זיכרון אישי על ארץ הולדתם, הם חיו את מרוקו שלהם בעוצמה רבה. ידעו לספר עליה ולתאר אותה כסופרים, והיטיבו לפרש אותה ולבאר אותה כחוקרים.

על פי מדדי החינוך של אותם ימים, היו כולם נפלים של המערכת: השתרכו איכשהו מכיתה לכיתה, עד שנשרו לגמרי. ועם זאת, תולדות היהודים במקומות הולדתם – אבא ואמא, משפחה ושכונה, קהילה ועיר – היו משוקעים עמוק בנפשותיהם. הייתי מקשיב להם ולומד מהם, יוצא עמם למסעות הזויים במקומות לא לי, רואה וטועם ומריח ונוגע, כובש ארץ ברגלי הרוח שלי כמו תייר חסר מנוח.

מוסררה שלפני שנות דור היתה שכונה צפופת אוכלוסין, שחצרותיה ורחובותיה מלאו כישרונות צעירים אבודים, נערים שבגרו חיש מהר והיו לאנשים קשי יום ומרי לב. הפער, ואולי הניגוד, בין החיים ההם לחיים האלה, בין השם לפה, בין האז לעכשיו, הוליד את הפנתרים השחורים. כותרת הכרוז הראשון שלהם היתה מלה אחת, שתי אותיות, זה הכל: די!

"ענני אל וחנני, וכעפר תקימני", כתב ר' דוד קוריאט, "לביתך או תשיבני, ושמה אעבוד".

מוסררה ידעה ימים יפים מאלה. ימי הראשית של השכונה היו ב-1889, 82 שנים לפני שהגיחו הפנתרים לרחובותיה המרכזיים של ירושלים, להשמיע בהם את זעקתם. פלסטינים בני עלייה, מוסלמים ונוצרים, שפרצו בשלהי המאה ה-19 אל מחוץ לחומות העיר העתיקה, בנו להם באדמות מוסררה בתי משפחה נאים. האדריכל הירושלמי דוד קרויאנקר מספר, ש"כמעט כל הבתים היו בני שתי קומות, עם גגות רעפים ופתחי כניסה מפוארים, העשויים קשתות ואבני ראשה מסוגננים".

מקצת הבתים נבנו ממש על סיפה של סמטה ומקצתם הוסגו לאחור, כדי שיוכלו הבעלים לטעת בחזיתות גינות נוי ובוסתני זוטא. אפילו בתי מלון נבנו בשכונה, כמו Swiss hotel שברחוב המרכזי, זה שנקרא בישראל רח' ע"ח והיה לימים בסיס היציאה של הפנתרים.

עד שנתרגשה המלחמה הראשונה, והארץ שינתה פניה. על מוסררה נחתו מכות קשות ורבים מבתיה נהרסו. ב־5 בפברואר 1948 הורה דוד בן־גוריון למפקד ההגנה בירושלים, דוד שאלתיאל, ליישב יהודים בשכונות הערביות שנכבשו. ב־7 בפברואר, בישיבה של הנהגת מפא"י, הוא השתבח בכך ש"מאז נחרבה ירושלים בימי הרומאים, לא היתה כל כך יהודית כמו שהיא עכשיו". אין זרים, הוא אמר; מאה אחוז יהודים. כעבור יותר משנה, ב־25 במאי 1949, דיווח מנהל מחוז ירושלים, כי מוסררה מיושבת ביהודים יוצאי ארצות האיסלאם.

על מקומם של פליטי מוסררה, ביניהם אישים פלסטינים נודעים — מוסה אל־עלמי ועארף אל־עארף וחליל אל־סכאכני, לדוגמה — התיישבו יהודים שזה מקרוב באו, בני אוחיון ותורג'מן ואברג'יל ואביכור; רשימה ארוכה.

שכונת מוסררה היתה כך לשכונת מורשה, מקום שסרו ממנו החן והחסד והרחמים. הגדרות נתעקמו, החצרות נתייבשו, המרפסות נסדקו, התריסים נחלדו. אין אלוהים במקום הזה, אמר אדון ביטון, לימים ראש הסניף המקומי של תנועת החרות, כשראה את מוסררה בראשונה.

כל בית משפחה פלסטיני, שנותר על תלו, נתפס בידי ארבע, חמש ושש משפחות יהודיות, "יוצאי ארצות האיסלאם", שנאלצו לסתום את מבואותיו, לחלק את חדריו, לקטוע את מסדרונותיו. הצפיפות האיננה, כמו קללה משמים, היתה שוברת את רוחם של הדיירים החדשים ומתעללת בהם, ועל מקום הבתים שנהרסו במלחמה צצו במשך הזמן מלבנים יצוקים בטון, שכונו "שיכון ציבורי", להוסיף כיעור על עוני.

"למה רבו לוחמי", שורה מתוך פיוט יהודי מרוקאי.

כעבור שנים — בקיץ 1997 — באו הפנתרים השחורים בשערו של תיאטרון ירושלים, להיות בו, בפעם הראשונה בחייהם, אורחי כבוד. במסגרת פסטיבל ישראל הוצגה באכסדרת התיאטרון תערוכת תצלומים על הפנתרים השחורים, פרי עבודתם של סטודנטים ומורים בבית הספר לצילום מוסררה, רח' ע"ח.

משהו שנראה כמו סגירת מעגלים. השכונה, שאימה בפרוס השבעים על שלומה של החברה הישראלית, אמרה בשלהי התשעים תודה לילדיה, על שהצילו את כבודה הרמוס. והממסד — התיאטרון והפסטיבל, היינו הך — מודה עכשיו, שנערי מוסררה, שתוארו בזמנם כפרחחים מוסתים וכפושעים פליליים, מצפניסטים ואש"פיסטים, שירתו את החברה הישראלית כשרשמו על סדר היום שלה את בעייתם של

החלכאים והנדכאים שנדחפו והושלכו אל אזורי הצל. "הם לא נחמדים", אמרה גולדה מאיר על הפנתרים השחורים וחשפה עצמה לדעת. וכאז, כן עתה, את שתיקתם של בוני השכונה, מוסרראים של דורות ראשונים, פלסטינים שהיו לפליטים, אין מי שנכון לשמוע, השתיקה שלהם אמנם רועמת, אבל האוזניים שלנו ערלות.

